

СКРИТАТА ТЕНДЕНЦИЯ В ПСИХОАНАЛИЗАТА

Схващането за човека, произлизащо от Фройдовата теория, е най-неопровержимото обвинение към западната цивилизация – и в същото време най-непробиваемата ѝ защита. Според Фройд историята на човека е история на неговата репресия. Културата подчинява не само неговото социално, но и биологично съществуване, не само части от човешкото съществуване, но и структурата на инстинктите му. Такова подчиняване обаче е истинското предусловие за прогрес. Оставени свободно да преследват естествените си цели, основните инстинкти на човека биха били несъвместими с всички трайни връзки и защиты – те биха разрушавали, дори когато обединяват. Неконтролираният Ерос е точно толкова фатален, колкото и абсолютната му противоположност – инстинктът за смъртта. Разрушителната им сила произтича от факта, че те се борят за удовлетворяване, каквото културата не може да даде – удовлетворяването като такова и като самоцел, в който и да е момент. Инстинктите трябва следователно да бъдат отклонени от тяхната пряка цел, да бъдат спрени в техния стремеж. Цивилизацията започва, когато първичната цел – цялостното задоволяване на потребностите – е действително отказана.

Превратностите на инстинктите са превратности на душевния апарат на цивилизацията. Животинските нагони стават човешки инстинкти под влиянието на външната действителност. Тяхното първоначално „местоположение“ в организма и тяхното основно направление остават същите, но целите и проявите

им са подложени на промени. Всички психоаналитични понятия (сублимация, идентификация, проекция, потискане, интроекция) обозначават променливостта на инстинктите. Но действителността, която оформя инстинктите, така както и техните потребности и задоволяване, е социоисторически свят. Животното човек става човешко същество само чрез фундаменталната трансформация на неговата природа, засягаща не само инстинктивните цели, но и инстинктивните „ценности“ – т.е. принципите, управляващи постигането на целите. Промяната на управляващата ценностна система може да бъде определена така:

от	към
непосредствено задоволяване	отложено задоволяване
удоволствие	въздържане от удоволствие
радост (игра)	труд (работа)
рецептивност	производителност
отсъствие на репресия	сигурност

Фройд описа тази промяна като трансформацията на принципа на удоволствието в принципа на реалността. Интерпретацията на „душевния апарат“ от гледна точка на тези два принципа е основна за Фройдовата теория и остава такава независимо от всички модификации на дуалистичното схващане. Тя обширно (но не изцяло) съответства на разграничаването между съзнавани и несъзнавани процеси. Индивидът съществува, все едно как, в две различни измерения, характеризирани от различни душевни процеси и принципи. Разликата между тези две измерения е генетично-историческа и структурна – несъзнаваното, управлявано от принципа на удоволствието, включва „по-старите, първични процеси, останките от фаза на развитието, в която те са били единственият вид душевни процеси“. Те се борят единствено за „постигането на удоволствие“; мисловната дейност се отдръпва от всяка операция, която би могла да причини

неудоволствие („болка“)¹. Но принципът на непотиснатото удоволствие влиза в конфликт с природното и човешко обкръжение. Индивидът достига до травматичното осъзнаване, че пълно и безболезнено задоволяване на неговите потребности е невъзможно. А след този разочароващ опит взема надмощие нов принцип на душевно функциониране. Принципът на реалността измества принципа на удоволствието – човек се научава да се отказва от моментното, несигурно и разрушително удоволствие за сметка на едно отложено, възпирано, но „осигурено“ удоволствие.² Според Фройд поради това забавено спечелване чрез отказ и въздържание принципът на действителността по-скоро „гарантира“, отколкото „детронира“, по-скоро „модифицира“, отколкото отхвърля принципа на удоволствието.

Психоаналитичната интерпретация обаче разкрива, че принципът на реалността налага промяна не само във формата и продължителността на удоволствието, но и в самата му същност. Приспособяването на удоволствието към принципа на реалността означава подчиняване и отклоняване на разрушителната сила на инстинктивното задоволяване, на неговата несъвместимост с установените обществени норми и отношения и, взето така, означава транссубстантивиране на самото удоволствие.

С установяването на принципа на реалността човешкото същество, което при принципа на удоволствието не е било нищо повече от сноп животински енергии, е станало организирано его. То се бори за „полезното“, което може да бъде получено без вреда за самото него и жизнената му среда. Под въздействието на принципа на реалността човешкото същес-

¹ Formulations Regarding the Two Principles in Mental Functioning. – In: Collected Papers (London: Hogarth Press, 1950), IV, 14. Цитатите са дадени с разрешението на издателя.

² Пак там, р. 18.

тво развива функцията на *разума*: то се научава да „тестува“ действителността, да различава доброто и злото, истинското и лъжливото, полезното и вредното. Човек придобива способностите за внимание, памет и отсъждане. Той става съзнателен, *мислещ субект*, включен към рационалността, наложена му отвън. Само една форма на мисловната дейност – фантазията, е „отцепена“ от новата организация на мисловния апарат и остава свободна от властта на принципа на реалността; тя е „защитена от културни изменения“ и остава подчинена на принципа на удоволствието. Иначе мисловният апарат е ефективно подведен под принципа на действителността. Функцията на „двигателното разтоварване“, което под първенството на принципа на удоволствието е „служило да облекчава душевния апарат от срастванията на стимулите“, сега се използва за „приспособяващото изменение на действителността“ – то е превърнато в *дейност*.³ Обхватът на човешките желания и инструментариумът за тяхното задоволяване по този начин са нараснали неимоверно и наред със способността на човека да променя съзнателно действителността в съответствие с „полезното“, изглежда, обещават постепенното премахване на външните бариери за тяхното задоволяване. Обаче от тук нататък нито желанията, нито промяната на действителността са лично негови (човешки) – сега те са „организирани“ от обществото. А тази „организация“ репресира и транссубстантивира първичните инстинктивни потребности. Ако отсъствието на репресия е архетипът на свободата, то тогава цивилизацията ще е борбата срещу тази свобода.

Изместването на принципа на удоволствието от принципа на реалността е великото травматично събитие в развитието на човека – както в развитието на рода (филогенеза), така и в това на индивида (он-

³ Пак там, р. 16.

тогенеза). Според Фройд това събитие не е уникално, а се повтаря в историята на човечеството и в живота на всеки индивид. Филогенетично това изместване настъпва в *първобитната орда*, когато първобитният водач, първичният баща, монополизира власт и удоволствие, налагайки принудителния отказ върху част от синовете. Онтогенетично този процес настъпва по време на ранното детство и подчинението на принципа на реалността е наложено от роднини и други възпитатели. Но както на родово, така и на индивидуално равнище подчиняването е непрекъснато възпроизвеждано. Господството на първичния баща след първия бунт е следвано от господството на синовете и братският клан се развива в институционализирано социално и политическо господство. Принципът на реалността се материализира в система от институции. А индивидът, растящ в такава система, научава изискванията на принципа на реалността, така както и тези на закона и реда и ги предава на следващото поколение.

Фактът, че принципът на реалността трябва непрекъснато отново да бъде доустановяван в развитието на човека, сочи, че неговата победа над принципа на удоволствието никога не е пълна и сигурна. Според Фройдовото схващане цивилизацията не прекратява веднъж и завинаги „природното състояние“. Това, което цивилизацията подчинява и потиска – напора на принципа на удоволствието, – продължава да съществува в самата цивилизация. Неосъзнатото запазва обективите на претърпелия поражение принцип на удоволствието. Изтласкана назад от външната реалност и дори неспособна да я достигне, пълната сила на принципа на удоволствието не само оцелява в несъзнаваното, но и въздейства по различни пътища върху самата реалност, която е изместила принципа на удоволствието. *Завръщането на потиснатото* изгражда табуираната и подмолна история на цивилизацията. А проучването на тази история разкри-

ва не само тайната на индивида, но и на цивилизацията. Фройдовата индивидуална психология в същността си е социална. Репресията е исторически феномен. Ефективното подреждане на инстинктите под репресивен контрол е наложено не от природата, а от човека. Първичният баща, като архетип на господството, започва верижната реакция на поробването, бунта и засиленото господство, което бележи историята на цивилизацията. Но дори от самото начало, от праисторическото възстановяване на господството, последвало първия бунт, репресията отвън – навътре е била подкрепена от репресията отвътре – навън: несвободният индивид въвлича своите наставници и техните команди в собствения си душевен апарат. Борбата срещу свободата сама се възпроизвежда в психиката на човека като саморепресия на репресирания индивид и последователно подкрепя неговите наставници и техните институции. Това е тази душевна динамика, която Фройд разкрива като динамика на цивилизацията.

Според Фройд репресивната модификация на инстинктите под силата на принципа на реалността е засилена и поддържана от „вечната първостепенна борба за съществуване, ...оцеляването в днешния ден“. Оскъдицата (*Lebensnot*, *Ананке*) учи хората, че те не могат свободно да задоволяват своите инстинктивни импулси, че те не могат да живеят според принципа на удоволствието. Мотивът на обществото за засилване на решителната модификация на инстинктивната структура е „икономически; откакто той не е достатъчен да поддържа живота за своите членове, без те да работят, изглежда му се струва, че броят им е ограничен и че техните енергии са отклонени от сексуалните им дейности към тяхната работа“.⁴ Това схващане е старо колкото цивилизацията и винаги е осигурявало най-

⁴ A General Introduction to Psychoanalysis (New York: Garden City Publishing Co., 1943), p. 273.

ефективните разумни основания за репресията. До голяма степен Фройдовата теория участва в тази рационализация, защото той приема „основната борба за съществуване“ за „вечна“ и следователно вярва, че принципът на удоволствието и принципът на реалността са „вечно“ антагонистични. Схващането, че нерепресивна цивилизация е невъзможна, е крайъгълен камък във фройдистката теория. Теорията му обаче съдържа елементи, които пропукват тези разумни основания; те разбиват преобладаващата традиция на западната мисъл и дори предлагат нейното връщане назад. Неговата работа се характеризира с безусловно настояване да се покаже репресивното съдържание на най-високите ценности и постижения на културата. Доколкото прави това, Фройд отрича тъждеството на разум с репресия, върху която е изградена идеологията на културата. Неговата метапсихология е вечно подновяван опит да разкрие и проблематизира ужасната необходимост от вътрешна връзка между цивилизация и варварство, прогрес и страдание, свобода и нещастие – която окончателно се разкрива като връзки между Ерос и Танатос. Фройд проблематизира културата не от романтична или утопична гледна точка, а на основата на страданието и мизерията, които са вплетени в завършените ѝ форми. По този начин културната свобода се появява в светлината на несвободата, а културният прогрес – в светлината на принудата. Културата следователно не е отхвърлена, но несвободата и принудата са цената, която трябва да бъде платена.

Но когато Фройд излага техния обхват и дълбочина, той потвърждава табуираните аспирации на човечеството: искането за състояние, където свобода и необходимост съвпадат. Каквото и да е, свободата, съществуваща в сферата на развитото съзнание и в света, който то е създадо, е само производна, обвързана свобода, спечелена с цената на пълното задоволяване на потребностите. А доколкото пълното задово-

воляване на потребностите е щастие, то свободата в цивилизацията е същностно антагонистична на щастieto – тя включва репресивната модификация (*сублимация*) на щастieto. Обратно, несъзнаваното, най-дълбокият и най-старият слой на мислещата личност е нагонът за цялостно задоволяване, отсъствие на принуда и репресия. В този смисъл несъзнаваното е непосредственото тъждество на необходимост и свобода. Според Фройдовото схващане равенството между свобода и щастие е табуирано от съзнаваното, но подпомагано от несъзнаваното. Неговата истинност, макар и отхвърлена от съзнанието, продължава да витае в ума; то пази спомена от минали етапи на индивидуалното развитие, на които е постигнато цялостното задоволяване. А миналото продължава да изисква бъдещето – то поражда желанието раят да бъде пресъздаден върху постиженията на цивилизацията.

Ако паметта се екранира в центъра на психоанализата като решаващ начин на *познание*, то това е много повече от терапевтично средство, защото терапевтичната роля на паметта произлиза от *истинната ѝ стойност*, която почива в специфичната функция на паметта да съхранява обещания и възможности, които са изоставени и дори обявени извън закона от зрелия цивилизован индивид, но са били осъществени в неговото неясно минало и никога не са изцяло забравени. Принципът на реалността ограничава познавателната функция на паметта – той заточава миналия опит на щастие, с което отхвърля желанието за неговото съзнателно пре-създаване. Психоаналитичното освобождаване на паметта взривява рационалността на репресирания индивид. Тъй като познанието дава път на раз-познаването, забранените образи и импулси от детството започват да казват истината, която разумът отхвърля. Регресията придобива прогресивна функция. Преоткритото минало ражда критични стандарти, които са табуирани от насто-

ящето. Нещо повече възстановяването на паметта е съпроводено от възстановяването на познавателното съдържание на фантазията. Психоаналитичната теория изнася тези душевни способности от уклончивата сфера на мечтаенето и фикцията, като възвръща строгите им истини. Важността на тези открития трябва евентуално да разбие рамката, в която те са направени и ограничени. Освобождаването на миналото не завършва с неговото примиряване с настоящето. Пред лицето на самоналоженото ограничаване на откритието ориентацията по миналото клони към ориентация по бъдещето. *Recherche du temps perdu*⁵ става двигателят на бъдещото освобождаване. Обсъждането, което следва, ще бъде фокусирано върху тази скрита тенденция в психоанализата.

Фройдовият анализ на развитието на репресивния ментален апарат се извършва на две нива:

А. Онтогенетично: растежът на репресирания индивид от ранното му детство до неговото съзнателно обществено съществуване.

Б. Филогенетично: растежът на репресивната цивилизация от първичната орда до напълно завършената (законната) цивилизована държава.

Двете нива са непрекъснато взаимосвързани. Тази взаимовръзка е резюмирана във Фройдовото схващане за препоявата на репресираното като история: индивидът пре-живява и пре-играва великите трав-

⁵ Виж по-нататък глава 11. Статията на Ернст Г. Шахтел „*За паметта и амнезията на детството*“ дава единствената адекватна психоаналитична интерпретация на функцията на паметта както на индивидуално, така и на социално ниво. Статията е изцяло съсредоточена върху експлозивната сила на паметта и нейния контрол и „конвенционализация“ от обществото. Тя е, по мое мнение, един от малкото действителни приноси към философията на психоанализата. Шахтеловата статия се намира в *A Study of Interpersonal Relations*. Edited by Patrick Mullahy (New York, Hermitage Press 1950), pp. 3-49.

матични събития в развитието на рода, а динамиката на инстинктите се отразява както в конфликта между индивид и род (между частното и всеобщото), така и в различните решения на този конфликт.

Ние първо ще проследим онтогенетичното развитие на цивилизования индивид до зряла възраст. След това ще се върнем към филогенетичните начала и ще разпрострем Фройдовото схващане върху зрялото състояние на цивилизования род. Постоянната взаимовръзка между двете нива предполага като неизбежни чести взаимопозовавания, изпреварвания и повторения.